

Majviva och älväxing på slättermark

Utanför Öland och Gotland möter botanisten idag majvivan sällsynt i kalkrika våtmarker som ännu inte växt igen, ofta i sällskap med andra rara växter. Men majvivan har också varit vanlig tillsammans med vildlin och älväxing i slätterängarnas grässvålar på kalkrik morän. Dessa bestånd har i omfång vida överglänt dem i kärren. Med exempel från Åland belyser Håkan Slotte majvivans och älväxingens tidigare förekomst på morän och deras återkomst när den traditionella hävden åter tas upp.

HÅKAN SLOTTE

Att en art minskar noteras vanligtvis genom att många, tidigare kända växtplatser försvunnit. Men innan en art gått

ut från en trakt där den funnits i någorlunda starka populationer har dock förändringarna i regel varit omfattande. Kvalitativa förändringar i floran är svåra att undersöka och blir inte så ofta utförda. Sällan återfinns i avhandlingar, bokverk och i arkiv uppgifter av tillräcklig omfattning och kvalitet att de kan användas i studier över mer storskaliga kvalitativa förändringar i floran. Ett av undantagen är Alvar Palmgrens avhandling från 1900-talets början.

Åländska lövängar

Alvar Palmgren studerade den åländska lövängsfloran på torr och frisk kalkhaltig grund. Han inventerade floran inom trettio utvalda lövängsområden som brukades av bondebefolkningen som slätter- och betesmark eller som nyligen övergivits. I avhandlingen beskrivs växtsamhäl-

Figur 1. Majviva, rosettjungfrulin och älväxing inom Nätö naturreservat i Lemlands socken i maj 2006. Som komplement till betet slås området sedan mitten av 1990-talet årligen med slätterbalk. Växtsamhället kallade Alvar Palmgren för typisk sesleriaäng. Foto: Håkan Slotte.

Primula farinosa, *Polygala amarella* and *Sesleria uliginosa* in the Nätö nature reserve on Åland. The area is mown and grazed on a yearly basis.

len och i bilagor finns primärdata i form av tabeller med 324 arter kärlväxter som han ansåg höra till lövängslandskapet och hur vanliga och utbredda de var inom de utvalda områdena (tabell 1).

Som ett särskilt framträdande växtsamhälle identifierade Palmgren sesleriaängen (älväxingängen) som var av två typer. Den typiska sesleriaängen var arealmässigt mindre betydande och fanns främst på låglänt mark (kalkfuktäng). Älväxing *Sesleria uliginosa* var i denna tongivande. Den högre sesleriaängen hade en lägre täthet av älväxing och var artrikare än den typiska sesleriaängen (Palmgren 1915–17: 58–62). Till sesleriaängen av den högre typen hörde bland annat blodrot *Potentilla erecta*, brunört *Prunella vulgaris*, darrgräs *Briza media*, hirsstarr *Carex panicea*, kråkvicker *Vicia cracca*, prästkrage *Leucanthemum vulgare* och vildlin *Linum catharticum*. Den högre sesleriaängen fanns allmänt på öppna ställen inom lövängar, på ängsbackar och mer sparsamt inom slutna lövängar. Båda typerna hade majviva *Primula farinosa* som karaktärsväxt (Palmgren 1915–17: 208, 409).

Förändrad markanvändning

Under senare delen av 1800-talet och under början av 1900-talet odlades slätterängarna i stor omfattning upp till åker. Marker som inte odlades upp blev antingen utan hävd eller intensivt betade för några decennier, för att därefter mer sporadiskt betas eller beskogas. Lövtäkten minskade eller upphörde vilket medförde att beskuggningen snabbt ökade i de träd- och buskrika före detta ängarna.

Jag har under en längre tid besökt flera av Palmgrens lövängsområden. Utgående från ett av Palmgrens studieområden utförde jag en studie över lövängsfloras förändring mellan åren 1907–14 och 1981–83 (Slotte 1985). Samtidigt besöktes merparten av Palmgrens övriga studieområden på Åland. Särskilt påtagligt efter sjuttio år var minskningen av ormrot *Bistorta vivipara*, majviva, rosettjungfrulin *Polygala amarella*, vildlin, älväxing samt flera halvgräs, alla arter som ofta följs åt.

På 1970–80 talen kunde man inom Palmgrens lövängsområden finna små bestånd av majviva, vildlin och älväxing. Inom två av Palm-

Tabell 1. Utdrag från Alvar Palmgrens (1915–17) förteckning med 324 arter som ansågs höra till lövängsfloran på torr och frisk kalkhaltig grund. I en femgradig skala anges arternas utbredning i några större lövängsområden i Lemlands socken på Åland åren 1907–14. Med siffran 1 avsåg Palmgren frekvensgraden för en art som bara fanns på något enstaka ställe medan siffran 5 åsyftade en utbredning över studieområdet i dess helhet. Uppgifterna över områdenas storlek är ungefärliga och framräknade från Palmgrens kartor.

In his thesis, Alvar Palmgren listed 324 species belonging to the meadow flora in a five-graded scale according to their frequency. Here, seven localities and five species are shown.

	Björkö	Jersö	Granö	Nåtö	Granhholm	Slätholm	Ytternäs
Storlek (hektar) Size	65	140	35	110	19	20	40
Älväxing <i>Sesleria uliginosa</i>	4	5	5	5	4–5	4–5	5
Majviva <i>Primula farinosa</i>	5	3	0	3–4	3	4	5
Vildlin <i>Linum catharticum</i>	5	5	5	5	5	5	5
Ormrot <i>Bistorta vivipara</i>	4	4	5	5	4	4–5	5
Rosettjungfrulin <i>Polygala amarella</i>	2	0	0	2	4	4	3

Figur 2. Älvväxingens mörka blomvippor i hundratusental inom Ramsholmens naturreservat i Jomala socken i juni 2006. Tiden med utebliven hävd har här varit kort. Betet kompletterades med årlig slåtter på 1970-talet. Växtsamhället kallade Alvar Palmgren för högre sesleriaäng. Foto: Håkan Slotte.

Sesleria uliginosa is extremely common in the Ramsholmen nature reserve on Åland. Management has here been more or less continuous for a long time.

grens lövängsområden i Lemlands socken fanns på 1980- och 90-talen majviva, rosettjungfrulin och älvväxing i täta bestånd där marken var fuktig och frisk och i decennier hävdats av sommarstugeägare med lie eller med gräsklippare efter midsommar.

Eftersom det fortfarande fanns kvar betade gräsvålar i Palmgrens områden framstod det för mig som märkligt att han noterade dessa växter som de vanligaste – växter som vi idag känner som mindre vanliga. Några fotografier från Palmgrens områden från 1900-talets början visar dock en tät och låg gräsvål mellan slätterängarnas buskgrupper av den typ som kunde tänkas innehålla dessa arter, men förändringarna i florans sammansättning har ändå tett sig förvånansvärt omfattande.

Naturvårdsskötsel

Flera delar av Palmgrens studieområden i socknarna Kökar, Lemland och Geta har under 1900-talet inrättats som naturreservat. Ramsholmen i Jomala socken fredades redan år 1924.

Efter att ett par partier före detta löväng i slutet på 1980-talet röjdes för naturvårdsändamål och åter betades kunde man i gläntor som aldrig slutit sig se några blommande majvivor också på relativt torra och väl-dränerade marker. Majviva har tydligt relativt långlivade frön.

Från senare hälften av 1980-talet och under 1990-talet har skötseln av reservaten intensifie-

rats: områden har röjts, träd hamlats, betesdrift och slåtter har återupptagits. Många växter har reagerat snabbt på restaureringen och ökat mycket, bland annat gullviva *Primula veris*, vårbrodd *Anthoxanthum odoratum* och inom vissa partier också Sankt Pers nycklar *Orchis mascula*. Majvivan har återkommit med små bestånd, i synnerhet på platser där slåtter återinförts (figur 1). Älvväxing och vildlin finns sedan gammalt kvar inom mindre och spridda ytor och expanderar nu med den nygamla skötselregimen. Ett av Ålands största bestånd med älvväxing och vildlin, som Palmgren skulle ha benämnt högre sesleriaäng, finns idag inom norra delen av Ramsholmens naturreservat (figur 2). Perioden med ohävd har här varit kort och slåtter som komplement till bete återinfördes på 1970-talet och under 1980-talet utökades den årligt slagna arealen. Inom de andra mer igenväxta naturreservaten går älvväxingens återtag långsamt. Åtskilliga decennier av traditionell hävd krävs förmodligen för att sesleriaäng ska få en väsentligt större yttäckning och gräsvålen bli så tät och fukthållande att majviva koloniserar väl-dränerade moräner över större ytor.

Hävdberoende

Hävdregimens betydelse för gräsvålarernas art-sammansättning har inte minst blivit belyst av Urban Ekstam (t.ex. Ekstam & Forshed 1992, 1996, 2000). När Palmgren utförde sin studie

hade hans områden förmodligen en historia med kontinuerlig hävd i flera hundra år. Järsö, Lemböte, Nätö och Ytternärs byar, som alla de i tabell 1 redovisade områdena är belägna inom, omnämns i de första skriftliga dokumenten som är från 1500-talet. Lantmäterikartor från 1700- och 1800-talen visar att markerna då användes som slätter och betesmark. I Palmgrens studieområden finns dessutom askar som av årsringar att döma hamlats kontinuerligt i mer än 250 år.

I boken "Om hävden upphör" har Urban Ekstam (Ekstam & Forshed 1992) sammanfattat kunskapen om arters hävberoende och hur snabbt de minskar när hävden upphör. Den bakomliggande teorin är att arterna genom ändrade konkurrensförhållanden under hävd även kan växa under förhållanden som är mindre gynnsamma. Utan hävd tar konkurrensstarka och snabbväxande växer över. Arter som minskar fort när hävden upphör är i många fall de som behövt lång tid för att etableras under hävd.

Responsen på den återupptagna hävden har gjort mig övertygad om att de uppgifter som Palmgren gav om majviva, ormrot, vildlin och älväxing i allt väsentligt är korrekta. Kalkhalten i moränen var så pass hög i många av Palmgrens studieområden att dessa arter under århundraden med hävd fick stor utbredning. De blomnade förmodligen i tiotusental inom hans studieområden på Åland och förmodligen likaså på 1800-talet inom motsvarande ängsmark på kalkhaltig morän på Åland och i norra Uppland. På några decennier under 1900-talets första hälft minskade på Åland arealen grässvålar och i synnerhet andelen grässvål med majviva, ormrot, vildlin och älväxing. Det ligger i linje med kunskapen att de hör till de arter som kan minska snabbt när hävden upphör (Ekstam och Forshed 1992).

Förändringen i floran på Åland, som på andra, kalkfattigare orter fick andra uttryck, kan sägas återspegla förändringarna i jordbruket, då kvarvarande naturliga slätterängar av hårdvallstyp övergavs, eller överfördes till intensivt betad hagmark eller skog.

Majvivans, ormrotens och rosettjungfrulinets tillbakagång kan främst kopplas till utebliven

slätter. Älväxing kan på Åland vid hög kalkhalt i vissa fall bli beståndsbildande också med endast bete.

Erfarenheten från Åland är att traditionell hävd och stort tålmod krävs för att bevara och återskapa dåtidens artrika grässvålar. Inte minst är återinförandet av slätter en viktig komponent i naturvårdsarbetet.

Citerad litteratur

- Ekstam, U. & Forshed, N. 1992. Om hävden upphör. – Naturvårdsverket, Stockholm.
 Ekstam, U. & Forshed, N. 1996. Äldre fodermarker. – Naturvårdsverket, Stockholm.
 Ekstam, U. & Forshed, N. 2000. Svenska naturbetesmarker. – Naturvårdsverket, Stockholm.
 Hultén, E. 1971. Atlas över växternas utbredning i Norden. 2:a uppl. – GLA, Stockholm.
 Palmgren, A. 1915–17. Studier öfver löfängsområdena på Åland. Ett bidrag till kännedomen om vegetationen och floran på torr och på frisk kalkhaltig grund. I–III. – Acta Soc. Fauna Flora Fenn. 42(1): 1–633.
 Slotte, H. 1985. Lövängsfloras förändring på Slättholm, Åland, mellan åren 1907–14 och 1981–83. – Mem. Soc. Fauna Flora Fenn. 61: 55–59.

ABSTRACT

Slotte, H. 2007. Majviva och älväxing på slättermark. [The decline of *Primula farinosa* and *Sesleria uliginosa* in semi-natural meadows.] – *Svensk Bot. Tidskr.* 101: 277–280. Uppsala. ISSN 0039-646X. Abundance data on meadow plants on Åland, given by Alvar Palmgren (1915–17), are compared with the present situation. The abandonment of traditional management explains the large decline of these species-rich communities during the first half of the 20th century. The recent re-introduction of traditional management, including mowing, has slowly restored these valuable habitats.

Håkan Slotte arbetar som naturvårdsintendent vid Ålands landskapsregering. Han disputerade vid SLU med en avhandling i agrarhistoria.

Adress: Tistelvägen 1 A, 121 34 Enskededalen
 E-post: hakan.slotte@comhem.se